

Төкен Н.Ө.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: natonai9494@mail.ru

ҚЫТАЙ МЕДИЦИНАСЫНЫҢ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫ

Бұл мақалада Қытай медицинасының өзіндік айрықша белгілері туралы жалпы түсініктер жазылған. Қытай медицинасының өзгешеліктеріне байланысты медициналық терминологиясының қалыптасуы көрсетілген. Қытай медициналық терминологиясын зерттеу барысында олардың шығу тегі, яғни бастамасы ИНЬ-ЯН натурфилософиясымен, Бес элемент (У Син) теориясымен байланысты екені анықталды. Осындай тұжырымдамалардан қытай медициналық терминологиясы өте ерекше екендігіне көз жеткізуге болады. Себебі қытай медицинасы адамды және оның құрылысын өзінше түсінеді. Осыған байланысты мақалада қытай медициналық терминологиясының лингвистикалық ерекшеліктері қарастырылған.

Түйін сөздер: қытай медицинасы, элемент, қуық, ИНЬ, терминдердің метафоралылығы, өт қабы, дәстүрлі қытай медицинасы, дене мүшесі, адам денесі, ішкі ағза.

Token N.O.

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: natonai9494@mail.ru

Chinese medicine terminology

In this article are written general concepts of the signs of distinction inherent in Chinese medicine. The formation of medical terminology associated with the differences of Chinese medicine is shown. In the process of studying Chinese medical terminology, it was found that their origin, that is, the beginning are connected with the natural philosophy of Yin-Yang, the theory of the Five Elements (Wu Xing). These statements make it clear that Chinese medical terminology is very unusual. Because Chinese medicine understands in its own way a person and his body. In this regard, the article examines the linguistic features of Chinese medical terminology.

Key words: Chinese medicine, element, bladder, YIN, metaphorical terms, gall bladder, traditional Chinese medicine, body part, human body, internal organ.

Токен Н.О.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: natonai9494@mail.ru

Терминология китайской медицины

В этой статье даны общие понятия о знаках отличия, свойственных Китайской медицине. Показано формирование медицинской терминологии, связанной с китайской медициной. В процессе изучения китайской медицинской терминологии было выяснено, что их происхождение, то есть корни связаны с натурфилософией ИНЬ-ЯН, теорией Пяти элементов (У Син). По этим утверждениям можно убедиться в том, что китайская медицинская терминология является очень необычной. Потому что китайская медицина понимает по-своему человека и его организм. В связи с этим в статье рассмотрены лингвистические особенности китайской медицинской терминологии.

Ключевые слова: китайская медицина, элемент, мочевого пузырь, ИНЬ, метафоричность терминов, желчный пузырь, традиционная китайская медицина, часть тела, человеческое тело, внутренний орган.

Қытай медицинасы, мейлі дәстүрлі болсын, мейлі қазіргі болсын әлемдік медициналық қоғамда әрқашан үлкен қызығушылыққа ие болатын. Әйтсе де, Шығыс Азия медицинасын оның өзгешеліктеріне байланысты түсінуге кедергілер бар. Ешбір жағдайда батыстық медицина терминдерін дәстүрлі қытай медицинасының терминдерімен теңестіруге болмайды, өйткені ол тойтарылмас қателіктерге алып келуі мүмкін. Түйіннің барлығы адамның денесіне өзгеше жолмен қарауда және емдеу әдістерінде. Басқа бір мәселе бірыңғай терминологиялық базаның қалыптаспағандығында, қытай медицинасына қызығушылық танытқан адамдарға аударма қиындықтарымен жолығуға тура келеді. Бұндай мәселелер иероглифтардың көп мағыналылығы және терминдердің метафоралылығы үшін туындайды. Осы тақырып ертеректе У.В. Хоречконың «К вопросу образования китайских медицинских терминов» мақаласында қозғалған. Онда «қытай-орыс сөздіктерінде әдетте тек жалпыға ортақ қолданылатын сөз мағынасын кездестіруге болады. Одан сол немесе өзге термин медицина мәнмәтінінде қандай мағынада берілгендігі әрқашан түсінікті бола бермейді [1, 203-205 б.]. Қытай медицинасының терминологиясын түсініп білу үшін дәстүрлі емшіліктің табиғатын түсіну қажет. Себебі қытай медицинасының тілі, медициналық ортада қолданылатын, мамандандырылған қытай тілінің түрі болып табылады.

Үш мың жылдан аса жыл бұрын қытайлықтарға адам денесінің және оның сырқаттарының түсінігі келді, және ол кейбір ескі ұғымдарды алмастырды. Енді, дене империя ретінде қарастырылды, онда жақсы ұйымдасқан саяси саты арқылы оның барлық бөліктерінің бірқалыпты өзара әрекеті қамтамасыз етілді. Табиғат заңына бағынатын, денсаулыққа және сырқатқа жаңа көзқарастарға сәйкес, бұл заңдарды білу өз кезегінде ауру үдерістеріне араласуға және ағзаны қалпына келтіруге септігін тигізеді. Бұл «төңкеріс» аяқ астынан емес, Дао жаратылыстану заңдарының субъектісі ретінде, бұдан басқа және қоғамның денсаулығынан басқаны қарастыратын, философиялық ойдың өркендеуінің нәтижесінде болды. Конфуциандық ойға келгенде, адам өзін тұрақты өмірмен дұрыс тамақтанып, киініп және орташа өмір сүру салтын ұстанып қамтамасыз ете алады. Дегенмен, суық, ыстық, жел, ылғалдылық, құрғақтық және жазғы аптап ыстық сияқты сыртқы орта факторларының әсері ауру туғызуы мүмкін. Жоғарыда көрсетілген сыртқы факторлармен

байланысты аурулар жыл мезгілдерімен тығыз байланысты. Қытай медицинасының терминологиясында ИНЬ-ЯН және бес элемент теориясы (У СИН) бөлек орын алады. Олардың әрқайсысына толығырақ тоқталып өтейін.

1-кесте – ИНЬ-ЯННІҢ жалпы құбылыстары

Құбылыс	ИНЬ	ЯН
кеңістік	аспан	жер
уақыт	күн	түн
мезгіл	көктем жаз	Күз қыс
жыныс	еркек	әйел
температура	ыстық	суық
салмақ	жеңіл	ауыр
жарықтық	ашық	тұйық
қозғалыс	Жоғарыға сыртқа	Төменге ішке
	Айқын қозғалыс	Тоқырау

ИНЬ-ЯН туралы ілім анықталған доктрина болған сияқты, табиғи қосымша қарама-қарсы қоюлары бар, заттар мен құбылыстар да тек өз табиғатына ғана емес, сонымен қатар өздерінің арасында өзара байланысына және өзара әрекетіне сәйкес инь және ян сияқты жіктеле алды. Инь және Ян медицинасында дене мүшелерінің, ішкі ағзалардың және физиологиялық заттардың және олардың денедегі қозғалысының жіктеуші болып жоғары-төмен, ішке және сыртқа болып табылады. Бұның бәрі қалдықты анатомиялық бақылаудан қалыптасқан, негізгі физиологиялық үдерістерді түсінумен үйлеседі. Инь және Ян туралы ілім ішкі ағзалардың толық жұмысына жарығын түсіреді, бірақ олардың арасындағы өзара байланысын түсіну үшін өнімді негіз болып қызмет етеді. ИНЬ-ЯН қатыстық тепе-теңдігінің олардың артықтығымен немесе жетіспеушілігімен бұзылуының нәтижесі аурудың пайда болуы болып табылады. Қытай тілі медицинасының терминологиясында ИНЬ және ЯН, сондай-ақ патогендік фактордың екі типі ретінде бөлінеді. Инь патогендік факторын енгізгенде, «шектен тыс типті суық» синдромдарымен көрінетін, оның Янді иемдену және зақымдау жүргізіледі. Сонымен қатар керісінше, Ян басымдылығында, «шектен тыс типті ыстық» синдромдарымен көрінетін, Инь зақымдалуы жүреді. Егер Ян әлсіресе, онда Инь

иемденуі іске асады және жетіспеушілік типті суық және керісінше синдромдарымен бірге жүреді.

Бес элементтің (У-СИН) теориясы айтарлықтай қиын, бірақ дәйекті. Ол қоршаған ортаның бес санатын бейнелейді: ағаш 木, от 火, жер 土, металл 金 және су 水. Барлық бес элементтердің әр түрлі қасиеттері бар, алайда бір-бірімен өзара байланысты және тікелей тәуелділігі бар. Бес элементтің екі ажырамас қасиеттері болып белсендірілу және ауырлату табылады. Осылай, ағаш отты, от жерді, жер металлды, металл суды, су ағашты белсенді қылады. Ауырлату байланысы кезінде ағаш жерді, жер суды, су отты, от металлды, металл ағашты ауырлатады. Негізгі ойлар мынандай: әр ішкі мүше белгілі бір элементке жатады, қандай да бір мүшені зақымдаған кезде сырқаттың трансмиссиясы деп аталатын, басқа мүшелер тарапынан реакция жүзеге асады. У-СИН теориясына сай, бұл берілу белсендірілу және ауырлату байланыстарымен іске асуы мүмкін. ЦЗАН-ФУ мүшелері – бұл адам мүшелерінің жалпы атауы және ол өзіне 5 ЦЗАН-мүшелерін, 6 ФУ-мүшелерін, сондай-ақ «ерекше ФУ-мүшелерін» қосады [2, 31]. Қарапайым түсіну үшін, сіздердің назарларыңызға элементтер және мүшелер арақатынастық 2-кестені ұсынамын.

2-кесте

Элемент	ЦЗАН-мүшелер	ФУ-мүшелер	ерекше ФУ-мүшелер
Ағаш	Бауыр	Өт қабы	Өт қабы
От	Жүрек 心 перикард	Ас ішек Сан-Цзяо	Бас ми 髓 Жілік май
Жер	Көкбауыр 脾	Асқазан	Сүйектер 骨
Су	Бүйрек 萌	Қуық	Қан тамырлары
Металл	Өкпе 肺	Тоқ ішек	Жатыр

Құпияға толы Сан-Цзяо нені білдіреді? Оны дененің үш бөлігі ретінде түсіндірсе болады: көкетке дейін – Шан-Цзяо (жүрек және өкпе), көкет пен кіндік арасын – Чжун-Цзяо (көкбауыр және асқазан), кіндіктен төмен – Ся-Цзяо (бүйрек, ішектер және қуық). Оның басты қызметі болып ЧИ энергиясын және дене сұйықтығының айналуына көмекті бағыттау болып табылады.

Мен дәстүрлі қытай медицинасының негізгі жайғасымдарын: оларсыз дәстүрлі қытай медицинасы дәстүрлі деп атауға келмейтін,

өздерінің арасындағы элементтердің өзара әрекетінің және олардың бір-біріне әсерінің сол жүйелерін сипаттауға тырыстым. Жоғарыда айтылғандардың барлығынан дәстүрлі қытай медицинасының көп бөлігі натурфилософияға қатысты екені түсінікті болады. 水 shui (су), 土 tu (жер), 金 jin (металл), 风 feng (жел), 木 mu (ағаш), 火 huo (от), 热 – 寒 re – han (ыстық және суық) сияқты негізгі терминдер философиялық терминологиялық лексика бөлігі болып табылады және өзіндік тікелей баламалары бар.

Бұдан бөлек, ертеректе айтылып кеткен қытай медициналық терминдерінің метафоралылығы туралы фактіні өткізіп алмаған дұрыс. Метафора түсінігі, ежелгіден бері қолданылған, семантикалық кеңеюдің классикалық формасы, бірақ бұл әдетте жазушының немесе шешеннің стилистикалық амалы деп есептеледі. Метафора өркениеттің кез келген интеллектуалды өнімді түсіну жолында үлкен маңызға ие. Германиялық жазушы Пол Уншульд медициналық идеялардың дамуы тек қытай медицинасының сөздік қоры экономикалық, әлеуметтік, саяси және философиялық сұрақтардың мәнмәтінінде қаралған жағдайда ғана түсініледі деп айтады. Метафораны таңдау кездейсоқ болмауы мүмкін, ол тұжырымдаманың өзіндік шығу тегін көрсете алады.

Кез келген терминологияда алғашқы мағынасында қолданылмайтын сөздер, кеңейтілген мағынада қолданылады. Қытай медицинасының терминологиясында метафоралылық барынша таралған. (мысалы, 血海 xuehai, телегей-теңіз қан). Дегенмен де, сөздердің кең мағынада қолданылып тұрғандығын анықтауда нақты бір қиындықтар бар. Мен метафора ең кең мағынада тек өзіне тек шынайы метафораны ғана емес, сонымен бірге теңеу мен метонимияны қосады деген көзқарасты ұстанамын. Сондай-ақ метафораның санаты болып эпитеттерде шығады. Шынайы метафоралар барынша жиі қолданылады.

Метонимия бүтінді таныстыратын бөлшек ретінде қолданылады, немесе объект тиесілі тұтас класс үшін бір объект атау үшін қолданылады. Қытай медицинасында 穀 gu астық дақылдары, тағамды тұтастай білдірсе, ал 水 shui су, сұйықтық немесе шырындарды білдіреді. Осы метонимия болып табылады.

Қан тамырларындағы, яғни тамыр соғысындағы қозғалысты белгілеу үшін 脉 mai қан тамырлары терминін қолдануды да метонимия ретінде қарастыруға болады. ИНЬ және ЯН терминдері алғашында таудың көлеңкелік және

қараңғы жағын білдірген, дегенмен ИНЬ-ЯН туралы ілім пайда болғаннан кейін біз жүйедегі қандай да бір заттарды метанимиялық тұрғыдан жіктей бастадық. Бұдан басқа, ағаш 木, от 火, жер 土, металл 金, су 水 бес элементтері де метанимия ретінде қарастырылуы мүмкін.

Теңеу метафорадан салыстыру әрекеті анық болғандығымен ерекшеленеді. Дәл осы себептен Ньюмарк «теңеуді метафораның сағырақ үлгісі» деп атайды. Қытай медицинасының жазушылары әдетте теңеуді әр түрлі құбылысты сипаттау үшін пайдаланады. 下焦如渎 xiàjiāorúdu саңылаудай (төменгі орта, (ішек және бөліну мүшелері)) төменгі «жылытқыш»; 白人枯骨 báirukugu – құрғаған сүйектей аппақ.

Метафоралық эпитет – бұл, ұқсас сипаттамаларға ие басқа субъектіге теңестіру арқылы субъектінің (оның қызметтерінің) абстрактылы сипаттамаларын суреттейтін, сөз немесе сөз орамы. Төменде көрсетілген мысалдардың біріншісінде қан «ци шешесі» сияқты сипатталады. Біз метафораның мағынасын түсінген кезде, бұл сөз орамында ЦИ және шеше арасында генеалогиялық байланыс жоқтығын түсінеміз. Істің мәні мұнда шешесі баласын тамақтандырғандай, қан ЦИДІ қоректендіреді. Метафоралық эпитеттер бұл сипаттау метафорасының қандай да бір айрықша үлгісі. 气为血之帅 qìwéixuèzhishuài – ЦИ қанды бағыттайды, 将军之官 jiāngjūnzhiguān – генерал іспеттес ішкі мүше / – бауыр.

Медициналық лексикада қолданылатын фразеологизмдерді, олардың құраушыларына байланысты, әр түрлі топтарға жіктеуге болады. Мысалы, бұл дене мүшелеріне немесе физиологияға жататын, фразеологиялық бірліктері болуы мүмкін. Мысалы:

龙骨 fùgǔ – жабайы үйрек қабырғасы/ қабырға доғасы;

五轮 wǔlún – бес дөңгелекті (қабақтар, көз қиықтары, ақуыздар, нұрлы қабықша, қарашықтар);

喉管 hóuguǎn – жұтқыншақ, жұтқын түтігі;

三焦 sānjiāo – үш жылытқыш – жоғарыда (өкпе, жүрек), ортада (асқазан, көкбауыр), төменде (бауыр, бүйрек, қуық) Цзяо қосатын, алты Фу – мүшенің бірі;

营气 yíngqì – өмірлік күштермен қоректенетін (经 меридиандары бойынша айналатын; бағ. артерия қаны);

宗气 zōngqì – тұқым қуалайтын ЦИ;

君火 jūnhuǒ – жүректен қызу; жүрек;

命门之火 mìngménzhīhuǒ – оттағы өмір қақпасы / бүйректің қызуы;

龙雷之火 lóngléizhīhuǒ – отты айдаһар және найзағай, яғни оттағы өмір қақпасы/бүйректегі қызу;

后天之本 hòutiānzhī běn – соңғы жұмақтың негізі (дене құрылысын иемдену);

髓海 suǐhǎi – телегей теңіз жілік майы/ (бас) миы;

玉海 yùhǎi – нефриттен теңіз/қуық;

气街 – ЦИ жолы/ ЦИ өткелі;

Қытай медицинасының ерекшеліктерін іздей отырып, қытай медицинасы таза фонетикалық және жартылай фонетикалық болып бөлінетін, кірме сөздерден де және калькалардан (семантикалық кірме сөздер) да тіксіңбейтіндігі туралы тұжырымдамаға келуге болады. Мысалы: 卡波卡因 kǎbōkāyīn – карбокаин; 咖啡因 kāfēiyīn – кофеин; 艾滋病 – àizībīng, ЖИТС; 休克 – xiūkè, шок (мед. мағына); 海洛因 – hǎilòuyīn, героин; 鸦片 – yāpiàn, апиин; 吗啡 – mǎfēi, морфин; 阿斯匹林 – āsīpílin, аспирин; 爱克斯光 àikèsīguāng – x- сәулелері (爱克斯 àikèsī – ағылшынның X – iks); 埃可病毒 àikèbīngdú – ЕСНО-вирустары.

Шетел сөздерін немесе сөз тіркестерін сөзбе-сөз аударма арқылы кіргізуді **калька** деп атайды. Яғни, олар қабылдаушы тілдің амалдарымен морфологиялық құрылымды сақтай отырып жаңғыртылады.

Негізінен, қазіргі қытай терминологиясының көп бөлігі – бұл әртүрлі калькалар. Егер бұл сөздердің құрылымын қарастырса, онда олар қытай элементтерінен тұрады. Ал егер шығу тегі – онда ол, шеттен алып тұрған тілде ертеректе болмаған мағынаны қолданып кеткендіктен, яғни кірме.

Құрылымдық. Әр құрылымдық элементке әріптік аударма береді.

超基因 chāojīyīn – суперген, 超 chāo – супер-, тыс-, + 基因 jīyīn – ген; 两性现象 liǎngxìngxiànxiàng – қос жынысты құбылыс; 两性 liǎngxìng – қос жынысты + 现象 xiànxiàng – құбылыс.

Этимологиялықтар калькалайтын сөздің мазмұнын ашады.

突变 tūbiàn – мутация; 突 tū – кенеттен + 变 biàn – өзгеріс; 人本学 rénběnxué – антропология; 人 rén – адам + 本 běn – түбір, бастау + 学 xué – оқу; 变形虫 biànxíngchóng – амеба; 变 biàn – өзгерту + 形 xíng – пішін + 虫 chóng – жәндік.

Жартылай калькалар – өзінің дыбыстық белгілерімен шығу тегінің шет тілі екендігін бідіретін, кальканың бір түрі. Олар калькалар және фонетикалық кірме сөздердің байланыстырушысы болып табылады. Жартылай калькалар, шетел терминдерінің белгілі бір бөлігіне

қытайлық құрылымның белгілі бір бөлігі сай болғандықтан, тек құралымдық бола алады. 尼他病毒 nítābingdú – нитавирус; 尼龙骨锤 nílónggǔchuí – нейлон орамы.

Жоғарыда айтылғандардың барлығынан, қытай дәстүрлі медицинасының терминологиясы натурфилософияның негізгі жайғасымдарынан негізденеді және қытай төл мәдениетінің айнасы болып табылады, сонымен бірге метафоралардың болуымен ерекшеленеді деген тұжырымдар жасауға болады. Дене үздіксіз өзара әрекеттестігі және ондағы мүшелердің әсері бар жүйе сияқты қабылданады. Дегенмен, метафоралылық та барлық терминжүйеге кеңінен тарағандықтан, өзінің өзгешелігін жоғалтпайды. Ол, өз

кезегінде, қытай халқының әлемді қабылдауын медициналық терминологиялық базаны құрау арқылы бейнелейді. Қытай медицина терминдерін аударғанда, бір тұжырымдамаға кіретін элементтердің көп мағыналы болуын ескеру қажет. Сондай-ақ этимологияға сілтеме жасау керек. Медициналық әдебиеттегі көптеген авторлар этимологияны негіз ретінде пайдаланады, ал берілген мағына «этимологиялық қателікті» тудыруы мүмкін. Семантикалық және фонетикалық негіздерге негізделген тура көптеген сөздер сияқты ешқандай мәні жоқ. Этимология кейде пайдалы алғашқы мағына бергенінен қарамастан, қытай медицинасын аударғанда көп этимологиялық сипаттамадан аулақ болуы керек.

Әдебиеттер

Хоречко У.В. К вопросу образования китайских медицинских терминов / У.В. Хоречко, А.В. Гончарова // Молодой ученый. – 2010. – № 12. Т.1. – С. 203–205

Овечкин А.М. Основы чжень-цзю терапии. Саранский филиал СП «Норд». – Саранск: изд. «Голос», 1991. – 417 с.

Unschuld P U (1990) *Forgotten Traditions of Ancient Chinese Medicine*. Brookline MA, ParadigmPublications.

Dictionary of Traditional Chinese Medicine. – Hong Kong: Commercial Press.

References

Horec`ko U. V. K voprosy` obrazovaniya ki`tai`skih medi`ci`nski`h termi`nov / U. V. Horec`ko, A. V. Gonc`arova // Molodoi` y`chenyi`. – 2010. – № 12. Т.1. – S. 203–205

Ovec`ki`n A. M. Osnovy c`jen-czju terapi`i`. Saranski`i` fi`li`al SP «Nord», i`zd. «Golos», 1991. – 417s

Unschuld P U (1990) *Forgotten Traditions of Ancient Chinese Medicine*. Brookline MA, ParadigmPublications.

Dictionary of Traditional Chinese Medicine. HongKong: CommercialPress.